

КЛАСІФІКАЦЫЯ ФАЛЬКЛОРНАЙ МЕТАДЫСКУРСІЎНАЙ ПРОЗЫ: З ВОПЫТУ ВЫКЛАДЧЫКАЎ БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА ЎНІВЕРСІТЭТА

Фальклорны метадыкурс вядомы даследчыкам галоўным чынам праз пераказы збіральнікаў. Гэта выключала з поля зроку навукоўцаў аўтэнтчную форму народнага метадыкурсу, у якім вербалізаваліся веды інфарманта аб уласнай культуры, яго перакананні, уяўленні і г. д. У артыкуле абгрунтоўваецца тэматычны прынцып класіфікацыі метадыкурсу, у тым ліку падчас правядзення фальклорнай практыкі студэнтаў. Ён разглядаецца як своеасаблівы квазіжанр, што актуалізуецца ў працэсе камунікацыі збіральніка з інфармантам, крыніца народнай тэрміналогіі. Падкрэсліваецца важнасць атрыбутыўнай уніфікацыі запісаў метадыкурсіўнай прозы для дыгiтальнага фальклорнага архіву.

Ключавыя словы: Дыскурсіўная фальклорная проза, фальклорны метадыкурс, квазіжанр, фальклорная практыка, дыгiтальны архіў.

The folklore metadiscourse is known to the researchers mainly through the narrations of collectors. As a result, the metadiscourse in its authentic form as a verbalization of the informants' knowledge on their own culture, their beliefs, ideas, etc., is excluded from the researchers' sphere of interest. The thematic principle of metadiscourse classification, also during the students' folklore practice, is substantiated in the article. The folklore metadiscourse is considered as a peculiar quasi-genre being actualized in the process of communication between the recorder and the informant, and as a source of folk terminology. The importance of the attributive unification of the recordings of metadiscursive prose for the digital folklore archive is emphasized.

Keywords: discursive folklore prose, folklore metadiscourse, quasi-genre, folklore practice, digital archive

Ніякага табу на збіранне фальклорнай метадыскурсіўнай прозы ніколі не існавала. Праўда ў тым, што няказкавая проза ўспрымалася перш за ўсё праз сюжэтныя наратывы, якія да таго ж часцей за ўсё паўставалі ў пераказе збіральніка, а не ў аўтэнтчным выказванні інфарманта. Пры публікацыі яны звычайна падаваліся на беларускай літаратурнай мове, як, напрыклад, у выданні «Легенды і паданні» (2005) са зводу беларускага фальклору, што сведчыла аб іх другаснасці. Выказванні носьбітаў традыцыі аб уласнай культуры, якія траплялі ў палявыя дзённікі і навуковыя справаздачы, зноў жа былі пераказамі саміх збіральнікаў, часам з уключэннем больш-менш дакладных цытат. На архіўных картках дадзены матэрыял пазначаўся як «апісанне», што ў XXI ст. пры суцэльнай узброенасці студэнтаў уласнымі тэхнічнымі сродкамі не магло нас задавальняць.

Пры падрыхтоўцы студэнтаў да фальклорнай практыкі выкладчыкі БДУ зрабілі крок да навукова абгрунтаванага азначэння расповедаў жыхароў аб уласным успрыманні сваёй культуры як метадыкурса, чым яны і ёсць насамрэч. Не будзем спыняцца на разнастайным значэнні слова «дыскурс» (фр. discours азначае «маўленне», «гаворка»), тым больш што гэта неаднаразова рабілася [3, с. 549–550], ні на разуменні метадыкурсу Ж. Ф. Ліатарам, які прапанаваў гэты тэрмін. Для нас важна наступнае. Рэальны фальклорна-этнаграфічны факт роўны самому сабе, а ў свядомасці носьбітаў фальклорнай традыцыі ідэнтычнасць факта паўстае праз яго феноменалагічную дадзенасць, якая пэўным чынам актуалізуецца падчас выказвання. У якасці прыкладу прывядзем запіс Генадзя Лапаціна ад Варвары Грэцкай (1925 г. н.) з пасёлка Амяльное Веткаўскага раёна Гомельскай вобласці аб каляндарным свяце Саракі і выпяканні птушак: «Назваецца – саракі, такія вот пцічкі із цеста. Ета матка дзелала. Цеста дзелаець з пшанічнае мукі. Тады ж прасты памол быў, не так як спярва белая мука,

дак яны іх учыняць і пякуць: як вутачкі, як цыпляткі, і ножкі дзеляюць ім...».

Такім чынам, пад метадыкурсам у шырокім сэнсе мы разумеем следам за Ж. Ф. Ліатарам агульную апісальна-тлумачальную сістэму, якая існуе ў свядомасці носьбітаў народнай культуры, а ў канкрэтным – мову апісання ўласнага фенаменалагічнага, якой карыстаецца інфармант. Адсюль вынікае патрабаванне дакладнай фіксацыі аўтэнтычных выказванняў. Збіральнік скіроўвае інтэнцыю суразмоўцы на патрэбны яму фрагмент традыцыйнай культуры, але навукоўцы могуць па-рознаму падыходзіць да запісаў. Калі, напрыклад, этнолаг будзе аналізаваць змест выказвання, то фалькларыста-філолага будзе цікавіць, акрамя зместу, само маўленне, то-бок тое, як пра гэта паведамляецца. Для антрапалогіі фальклору метадыкурс нават больш важны элемент, чым тое, пра што паведамляецца.

Не будзе адкрыццём той факт, што даследчыкі карыстаюцца народнай тэрміналогіяй, запазычанай менавіта з дыкурс-прозы, а не толькі навуковай. Падобнае становішча з'яўляецца дадатковым аргументам на карысць больш уважлівага стаўлення да народнага метадыкурсу. Ён мае розны камунікатыўны статус: 1) веды інфарманта, 2) яго перакананні, 3) меркаванні, 4) разуменні, 5) уяўленні і да т. п.

Напрыклад, Варвара Грэцкая ведае, як фарбаваць яйкі: «Туда шалупайкі накладзеш у чугунок ці ў кастрылю і гарачым кіпяткам наліваіш, яна пастаіць і прыкіпіць, а тады ўжо яйцы кідаіш, яна красная вада, і яйцы красяцца. А тая вада, шалупайкі, стаяць да Радуніцы на дварэ...».

Яна пераканана: «Стралу» водзяць, «штоб ужо ўражай быў. Эта ж – Ушэсце. Эта ж ішчэ рана, эта да Троіцы ішчэ...».

Мае ўяўленне пра чарцей і анёлаў. Мяркуе, што трэба мець на ўвазе і Бога, і чорта: «...Патаму што з табой ангел ідзець паўз адзін бок, паўз правы, а чорцік ідзець паўз

левы. І каждага чылавека саправаждаюць. І як наш Сяргей едзя экзамены здаваць, я гаварю: «Па правай руцэ ў цібе ангел. А па левай – чорцік. Гаворяць: «Богу малісь, і чорта не гняві».

Нязказкавы дыскурс звязаны або з натуральнай камунікатыўнай падзеяй з удзелам дзвюх ці больш асоб, або са штучнай, калі адной з асоб з’яўляецца збіральнік. Менавіта ён пазначае тэму гутаркі і задае пытанні, якія абавязкова трэба запісваць. Напрыклад, збіральнік Генадзь Лапацін удакладняе пра ваджэнне «стралы» і песні-лёлюшкі:

[Лёлюшкі ў пост пелі?].

«Як Стрялу водзяць, вой лі, вой люлі скрозь пяюць. У пост пяюць «Як жыла ўдава пасярэд сяла...». Дак эта паставая. Люлі-люлі етыя пяюць, а словы толькі паставыя...».

[Песні бываюць кругаваы?].

«Як Стрялу водзяць, пасярод сяла, а як Закружжа дліннюшчая, там, можа, і тры раза, дзе шырэйшая места, карагод водзяць, пяюць: «Ой, ёрь-рі маёррі...».

[А гэтыя як называюцца, дзе лёлюшкі?].

«Ета ж гаворяць, давайця кругаваю, а тыя стрэлавыя. Стралу ж вядуць, за рукі бяруцца, ідуць...».

Прыклады ўзяты з кнігі Генадзя Лапаціна «Варвара Грэцкая як з’ява беларускай народнай культуры» (Гомель, 2015), у якой вельмі шырока прадстаўлены метадыскурс суразмоўцы. Відавочна, што метадыскурс імкнецца да зліцця з фальклорна-этнаграфічным фактам, вобраз якога існуе ў свядомасці інфарманта, але не роўны яму.

Для класіфікацыі народнага метадыскурсу ў кропцы «цяпер» мы палічылі прадуктытыўным тэматычны прынецп, які найбольш адпавядае яго прыродзе. Заўважана, што менавіта зададзеная тэма актывізуе памяць суразмоўцы і дае магчымасць агучыць нешта значнае, тое, што захоўваецца ў свядомасці і нясе адбітак суб’ектыўнасці.

Да ведама студэнтаў даводзіцца, што няказкавы праявічны дыкурс не мае строгай жанравай формы і класіфікуецца згодна з тыповай тэматыкай. Адпаведна вылучаюцца асноўныя віды тэматычнага дыкурсу:

1. Міфалагічны дыкурс.
2. Магічны дыкурс.
3. Каляндарна-святочны дыкурс.
4. Сямейна-абрадавы дыкурс.
5. Народна-хрысціянскі дыкурс.
6. Сацыяльна-бытавы дыкурс [4, с. 17–18].

Мы патрабуем, каб кожны запіс абавязкова меў заглавак, які прысвойвае яму сам практыкант, што прыблізна выглядае так:

Народна-хрысціянскі дыкурс пра святога Мікалая і малітоўны зварот пры пачатку сяўбы.

Мікалаю-чудатворцу так усюды просяць. Ён чудатворыў багата гдзе. І ў лес ідуць, і сеяць ідуць, сеялі ж тады з каробкі. Прыдзе, панюхае хазяін зямлю вясной: ці варта яна ўжэ, прытуліць, пацалуе, перакрэсьціць і просіць: «Зарадзі, Божа! Дай на ўсякага долю і пшанічку, і масьнічку...».

У падрыхтаваным намі трэцім выданні «Фальклорнай практыкі» (2021) студэнты атрымоўваюць звесткі пра кожны дыкурс, парады, даведкі, праграму-апытальнік, якія суправаджаюцца адпаведнымі прыкладамі.

Пазначаецца, што да міфалагічнага метадыкурсу адносяцца вусныя выказванні інфармантаў аб вядомых ім міфалагічных уяўленнях, якія датычацца персанажаў вышэйшай і ніжэйшай міфалогіі беларусаў, міфалагізаваных прыродных з’яў і стыхій, расліннага і жывёльнага свету, міфалагічнай семантыкі рэчываў, прадметаў, чалавека і частак яго цела, працы і г. д., па сутнасці, літаральна ўсяго, што нас акаляе. Падкрэсліваецца, што атрыманыя тлумачэнні, апісанні, паведамленні, меркаванні не жанры, а форма міфалагічнага дыкурсу. Напрыклад:

Міфалагічны дыскурс-тлумачэнне, чаму ў русалкі вянок на галаве.

Кожная дзеўка, што памрэ ў русальным тыжні, на том свеце жыве Русалкаю, а ходзіць з вянком на галаве голая, штоб відна было, што яна яшчэ не саграшыла...

Міфалагічны дыскурс-паведамленне аб Халеры і яе згубіцельнай сіле.

Халера – то чорная, худая, страшная баба, яна зусім бы то з імглы злеплена была: дзе яна пяройдзе, то там зараз народ пачне ўміраць.

Лічыцца, што ў народнай свядомасці амаль не захавалася ўяўленняў, звязаных з вышэйшай міфалогіяй. Дакладных звестак аб ёй занатавана няшмат, маштабных росшукаў у гэтым кірунку не праводзілася. Не ўсе навукоўцы згодны, напрыклад, з тым, што ў беларусаў існавалі багіня Лада, Чарнабог і інш. Калі суразмоўцы згадваюць пра гэтых персанажаў, студэнты абавязкова павінны ўдакладніць, адкуль у іх звесткі пра Ладу і іншых персанажаў вышэйшай міфалогіі, імёны якіх прыводзяцца ў даведцы: ад людзей (ад каго канкрэтна, пры якіх абставінах, калі), з кніжак (якіх), з інтэрнета? Далей прыводзяцца ўзоры сучасных запісаў. Напрыклад:

Міфалагічны дыскурс пра Перуна і яго стрэлы.

Перуну пакланяліся, яго стрэлам – каменным і жалезным рэчам. Жанкі закопвалі стралу на полі, каб яно радзіла, каб маланак не было.

Гэтаксама, як пры збіранні звестак аб персанажах вышэйшай міфалогіі, запісваюцца тлумачэнні адносна прадстаўнікоў ніжэйшай міфалогіі: хто яны такія, адкуль узяліся, чаму так называюцца, дзе жывуць, калі яны з’яўляюцца і куды знікаюць, які маюць выгляд, чым займаюцца, які ў іх характар, як ставяцца да людзей, чаму спрыяюць або шкодзяць, як да іх ставяцца людзі і г. д.

Студэнты карыстаюцца даведкай аб апекунах зямнога жыцця, духах прыроды і духах культурнай прасторы, насельніках неба і паветра, жыхарах падземнага свету і пекла, шкодніках, хваробах і насланнях, нечысці і смерці. Прыводзяцца ўзоры сучасных запісаў. Напрыклад:

Міфалагічны дыскурс пра дамавіка

І ў хлеві, і ў хаті е домовік. От прікінеца – іде чэловек які, а ун жэ не чэловек, а бо яо зна што такее. Он і собакой мо скінуца ці котом.

Магічны метадыскурс складае вобласць праявічных выкаванняў носьбітаў фальклорна-этнаграфічнай традыцыі аб магічнай практыцы бытавога характару, яе мэтах, рэгламентах правядзення, выніках і г. д. У працэсе бытавой камунікацыі, выключанай з поля зроку збіральнікаў, магічны дыскурс тычыцца парад, патрабаванняў, тлумачэнняў, перасцярог, забарон, рэгламентацый, якія актуалізуюцца падчас правядзення тых ці іншых магічных дзеянняў або папярэднічаюць ім. Напрыклад:

Магічны дыскурс пра выгнанне ваўка.

Воўк пойдзе з пэўнай мясцовасці, калі абнесці вакол яе і ўтыркнуць на шост галаву зарэзанага ім сабакі.

Каб запісаць магічную прозу, студэнт-практыкант з дапамогай пытанняў павінен стварыць штучную сітуацыю. Напрыклад:

– А што неяк выходзяць грошы з-пад зямлі?

– Дык эта ж закалдоваяная золата выходзіла. Закалдуюць, ляжыць, ляжыць, тады яно ўжо стане гаварыць:

– Ляжала, яшчэ буду ляжаць.

Так, кажуць, гавораць. А тады ўжэ, каб тоя золата дастаць, тады нада ўжо тую скацерку, што на стол накрываюць, пасьвяціць у цэркві, штоб сьвечаным пасьцяліць туды. Тады яно выкачваецца на эту скацерку. Так гаварылі.

Зразумела, што адказы на пытанні – гэта магчымы карэлят магічнай прозы, які дае ўяўленне аб яе змесце і форме.

У рэальным жыцці звесткі пра тое, што трэба зрабіць, каб пазбавіцца ад хваробы (напрыклад, закапаць волас з галавы хворага на крыжавой дарозе), паспрыяць ураджаю (напрыклад, раяць выбіраць самую доўгую дарогу, калі едзеш сеяць лён, каб ён вырас доўгі), з дапамогай варажбінных прыёмаў даведацца пра свой лёс і да т. п., перадаваліся з вуснаў у вусны. У адказах інфармантаў фігуруюць розныя абярэгі, якія, на іх думку, дапамагаюць пазбегнуць няшчасцяў, перамагчы іх; пазначаюцца забароны, якіх трэба пільнавацца, каб не здарылася дрэннага; агучваюцца нормы правільных паводзін, якія спрыяюць надыходу пажаданых вынікаў і да т. п. Часам паведамленні грунтуюцца на крытычным стаўленні да магіі як невуцтва.

Магічны дыскурс не мае жанраў, таму адзінай яго класіфікацыі не існуе.

Класіфікаваць праявічныя выказванні студэнт-практыкант будзе з улікам: 1) функцыі магіі (дыскурс пра засцерагальную, ахоўную, прадудцыравальную магію і г. д.); 2) тэматыкі прадметаў, якія выкарыстоўваліся ў магічных мэтах (дыскурс пра магічнае выкарыстанне хлеба, посуду, ткацкіх вырабаў, пражы, адзення, травы і г. д.); 3) мэтанакіраванасці, зыходзячы з таго, каго ці што імкнуліся засцерагчы, каму ці чаму магла пагражаць небяспека, г. зн. з той сістэмы каштоўнасцей, якая была для соцыуму галоўнай.

У традыцыйным грамадстве яе аснову складалі чалавек, яго маёмасць, свойская жывёла, ураджай, прычым чалавек успрымаўся з боку яго стану, статуса, становішча (здоровы/хворы, нованароджаны, нявеста, парадзіха, жняя, жанчына/мужчына, падарожны і г. д.). Сказанае, напрыклад, ілюструе магічны дыскурс пра павелічэнне надою:

На вербну нядзелю ў цэркаў ідзём, вербу свецім. Этай вербай кароў первы раз паганяем. С хлебам кароў вуганяюць. Кажу: «Не будзь урочна, а будзь малочна».

Мы палічылі неабходным дадаць, што магічная проза звязана таксама з каляндарнымі святамі і сямейнымі абрадамі. Напрыклад, падчас першых зімовых гулянак маладая пара выходзіла з хаты праз кажух, разасланы поўсцю ўверх, каб засцерагчы сябе ад нечаканай бяды; «аладак на Масленіцу пяклі столькі, колькі ў двары жывёлы, каб каровы, авечкі, коні былі здаровыя»; «на Тройцу хадзілі ў лес, ламалі май. Упрыгожвалі ім хату, вароты, брамку, веснічкі. Казалі: «Будзе хадзіць ведзьма, дык каб у каровы малако не адабрала»; «на граной нядзелі забаранялася ўсякая работа, каб худоба не нарадзілася калекай».

Прапанаваны намі апытальнік уключае вузлавяя пытанні і разлічаны на творчае выкарыстанне, у чым студэнту дапамагаюць нашы парады, узоры запісаў і іх афармлення. Напрыклад:

Магічны дыскурс аб ратаванні дзіцяці ад начніц.

Трэба прынесці ў новум вядры з трох калодзесяў ці з-пад млына ваду, паставіць пад калыскаю і кінуць у тую ваду нож, іголку і тры вугалькі. Калі маці гэта зробіць, хутка і бы ненарокам, так што ніхто не прыкмеціць, то дзіця адразу засне і начніцы мінуцца.

Каляндарна-святочная і сямейна-абрадавая проза існуе ў дзвюх формах: натуральнай – падчас размовы аднавяскоўцаў і штучнай – ў адказах на пытанні збіральніка.

Арыентуючы студэнтаў на метадыскурсы каляндарна-святочны і сямейна-абрадавы, мы папярэдне прадстаўляем корпус структурна-тэматычных кампанентаў, з якімі практыкант будзе мець справу. Як вядома, ён дастаткова шырокі. Каляндарная метатэма мае шэраг узроўняў, але мы пазначаем толькі агульны, які складаецца з наступных комплексаў: калядна-навагодняга, стрэчаньскага, масленічнага, гукання вясны, провадаў вясны, велікоднага, юраўскага, ваджэння і пахавання «стралы», траецка-сёмушнага, куставага, русальнага, купаль-

скага, жніўнага, восеньскага. Тое ж самае тычыцца радзінна-хрэсьбіннага, вясельнага і пахавальнага дыскурсаў. Іншыя ўзроўні (часавы, прасторавы, персанажны, атрыбутыўны, акцыянальны і інш.) складаюць змест апытальнікаў для збору праявічых матэрыялаў.

У якасці прыкладу прывядзем скарачаную версію апытальніка для збору праявічых матэрыялаў па абрадава-святотчнаму комплексу ваджэння і пахавання «стралы», арэал якога знаходзіцца ў межах ў ГБЧ-рэгіёна (Гомельшчына – Браншчына – Чарнігаўшчына):

1. Як у вашай вёсцы адзначаюць «Стралу» («Ушэсце», «Хрэн», «Сена»)? Калі гэта адбываецца? Да якога каляндарнага свята прымеркавана? Чаму песні называюцца «лёлюшкі»?

Узоры запісаў:

Стралавы дыкурс пра грамадскае значэнне абраду.

Па-калісяшнаму, па-божэскі «Стралу» правесць – ета большое дзела. І баба гаворы: «Дай, Госпадзі, штоб я і на лета правяла «Стралу»... Штоб я дажыла і да таго года...».

Стралавы дыкурс-апісанне абраду «Хрэн».

У нашай мясцовасці праднавалі «Хрэн» («Страла») пасля Пасхі на шастой нядзелі ў чацвер. Спачатку дзеўкі ёлку дзелалі з сухога дзерава, дзелалі бумажныя цвяты на ёй. Потым ідом таўпой па вуліцы, нясом ёлку да жыта, танцуем і пяём «Хрэна» (далей ідзе тэкст песні «У пастын хаджу, хрэн-рамон саджу»).

Пасля ў жыцце ўжэ не пяём, елку ў жыта ставім. Нітачкі з хустак дзеўкі ў зямлю закапываюць, штоб жыта расло...

2. Што сабой уяўляе «страла»? Што з ёю рабілі? З якой мэтай?

3. Ці ўдзельнічалі ў абрадзе пераапанутыя? Які іх склад? Як яны сябе паводзяць? Як да іх ставяцца прысутныя?

Узор запісу:

Стралавы дыкурс пра ўдзел у абрадзе пераапанутых.

На Ушэсце стралу вадзілі. Ідуць тры-чатыры рады па вуліцы. Выбіралі старцаў, якія ішлі спераду. Старцаў рабілі для шу-

так. Ляльку рабілі. Цыган і цыганка ідуць, з лялькай шуцяць. Пелі песню «Ды ідзець страла ды ўдоль сяла» (поўны тэкст). Да жыта вадзілі стралу. Там ставяць стол, выносяць хлеб-соль, карагод водзяць. Бяруць зямлю і кідаюць уверх, каб лён радзіў. Ад Пасхі да Ушэсця пелі лёлюшкі, а потым ужо нельга пець іх.

4. Што адбывалася на полі? Якой была функцыя дзяцей і пераапанутых? Ці выкарыстоўвалі абрадавыя стравы? Якім чынам? З якой мэтай? Што закопвалі ў зямлю?

Узор запісу:

Стралавы дыскурс пра дзеянні на полі.

Потым вядом стралу ў жыта. У нас так казалі, што страла ходзя па малання, то людзей б'е, то хаты паля. Так кажуць, што трэба яе адвесці ў поле і закапаць, каб яна не хадзіла па дзярэўне і шкоды не рабіла. Калі закапвалі, то гаварылі: «Ляжы, мая страла, ды на лецейка, пакуль я прыду». Хто каласкі закапваў, а хто капейкі, хто што закапвалі... А тады шчэ рвуць тры каласкі, нясуць дамоў, над крышай торкаюць, штоб вецер крышу не рваў.

Мы даводзім да ведама практыкантаў, што яны могуць выкарыстоўваць два падыходы да збірання звестак: якасны і колькасны. Пры якасным падыходзе задаецца агульная тэма размовы (напрыклад, Гуканне вясны, Вялікдзень, сватанне, прыэпыты і г. д.), каб інфармант свабодна абіраў накірунак паведамлення, зыходзячы са сваёй дасведчанасці. Колькасны падыход скіраваны на атрыманне як мага большай колькасці звестак ад розных інфармантаў па канкрэтным пытанні. Калі інфармант не схільны да доўгага аповеду, раім распачынаць з ім мінідыялог. Напрыклад, аб прымеркаваным да гукання вясны звычай выпякаць з цеста «жаўранкаў», «бусь-кавы лапы», «галёпы» (што з выпечаным рабілі?), гушканні на арэлях (дзеля чаго?), аб звычай вадзіць карагоды (дзе? калі? якія?), пускаць па вадзе дошчачку з хлебам і свечкай, кідаць у ваду булачку, распальваць вогнішчы, скакаць цераз

вогнішча, запальваць кола, качаць колы, абходзіць двары (навошта?), аб звычаі завіваць бярозкі стужачкамі, выбіраць сярод дзяўчат Вясноўку, вырабляць для дзяцей-загукальнікаў птушкі-свісцёлкі, закідваць на бярозу вянкi, а потым збіваць іх з дрэва, насіць упрыгожаную маленькую ёлачку, «чыркаваць» (пець вяснянкі), аб звычаі перарываць 40 шнуркоў (каб разбурыліся маразы?), перакідваць 40 палачак цераз страху, паламаць 40 дошчачак (для дзяўчат), разбіць 40 колаў (хлопцы), падкідваць у карагодзе кавалачкі сыру, яек, масла ўверх і г. д. У такім выпадку пры афармленні справаздачы пазначаюцца пытанні і адказы.

Апошнім часам збіральнікі ўважліва ставяцца да корпуса наратываў «народнай Бібліі». Напрыклад, А. М. Боганева, укладальнік кнігі «Беларуская «народная Біблія» ў сучасных запісах» (2010) і аўтар навуковых каментарыяў, змяшчае ў ёй пераважна этыялагічныя і эсхаталагічныя легенды. З пункту гледжання ступені фалькларызацыі яна падзяляе пераказы на чатыры падгрупы: пераказы-копіі; пераказы-удакладненні; пераказы з этыялагічным вывадам або пераказы-легенды; пераказы-інтэрпрэтацыі [1, с. 8–11], але там сустракаюцца і ўзоры метадыкурсаў. Мы звяртаем увагу студэнтаў, што народна-хрысціянскі дыкурс стаў вынікам асіміляцыі і трансфармацыі не хрысціянскіх сюжэтаў, а рэлігійных уяўленняў. У яго складзе знаходзяцца па-свойму асэнсаваныя: 1) персанажы хрысціянскай міфалогіі, іх імёны; 2) асноўныя ўяўленні хрысціянскай міфалогіі (напрыклад, аб трыядзінстве Бога, аб выратавальніцкай місіі Ісуса Хрыста, яго ўскрыжаванні, уваскрэсенні, ушэсці і г. д.); 3) хрысціянская тапаніміка (зямля, нябёсы, рай, чысцілішча, апраметная, Галгофа і інш.); 4) імёны некаторых святых прыпадобных і іншых асоб, якім прысвечаны пэўныя дні ў народным календары (Андрэй, Васіль, Іаан Хрысціцель, Аўлас, Мікола, Ілля, Юрый і інш.); 5) назвы фалькларызаваных хрысціянскіх свят і пастоў (Піліпаўка, Ража-

ство, Вадохрышча, Звеставанне, Тройца, Пятроўка, Спас, Пакровы і г. д.).

Народныя уяўленні пра Госпада Бога, Ісуса Хрыста, Божую Маці (Прачыстую), святых прападобных, хрысціянскія святы і звязаныя з імі агульнабеларускія і мясцовыя звычаі, прыкметы, павер'і, прыказкі, забароны, перасцярогі, дазволы і г. д. вельмі арыгінальныя, фантастычныя і далёкія ад хрысціянскіх, хоць генетычна і звязаныя з імі. Вось што, напрыклад, расказвала палеская жанчына пра Іллю: «Ілля громамэ, хмарамэ владэе. До Ллі хмара, кудэ надумае, ідэ. Она борэтца з вітром. Мы думалэ, Лля дэ Лля, А він нэ жэнчына, а мужчына. А после Ллі він хмарамэ нэ владэе. Его просять: «Ілля-пророк, розжэ нэ гэты оболук!».

Студэнты ведаюць, што з цягам часу працоўны каляндар селяніна пачаў сувымрацца з хрысціянскім, свяціцелям надавацца нязвыклыя ім рысы і функцыі, але канкрэтныя звесткі яны атрымоўваюць з нашых даведак. Напрыклад, да іх ведама даводзіцца, што 31 студзеня, дзень, прысвечаны свяціцелю Афанасію, у народнай традыцыі атрымаў розныя назвы – Апанасся, Апанас, Апанасій і, акрамя таго, Гусінае свята, Гусеўнік. Апанас пачаў лічыцца абаронцам жывёлы ад марозу, яго прасілі аб захаванні жывёлы: «Святы Уласій, Ахванасій, саблюдзі, божа, красуль нашых». Лічылі, калі на Апанасся мяцеліца, то выведзецца многа гусянят, да гэтага дня гусей кармілі «зірнятамі ў абручыку».

Падчас практыкі яны маюць магчымасць прычыніцца да мясцовага метадыкурсу. Дзень прападобнай Еўдакеі (14 сакавіка) наогул атрымаў ў народным календары шэраг жаночых і мужчынскіх назваў: Яўдоха, Аўдоння, Аўдуська – Галдакей, Аўдакей, Аўдокій. Аўдоццю называлі вясноўкай і лічылі, што гэтае свята трымае ў руцэ лета. У мясцовай традыцыі святыя могуць называцца так, што іх нават бывае цяжка ідэнтыфікаваць. Напрыклад, 15 лютага, вядомае як

Грачніцы, Стрэчанне, у Іванаўскім раёне Брэсцкай вобласці мае назву «Ровнэцэ». І толькі пасля аповеду можна здагадацца, якое агульнабеларускае народнае свята маецца на увазе: «Святэлэ свічку в цэрквэ. Проходэлэ до хатэ і спірша подпалювалэ косэ крэшку у каждого в своуй сымні, шоб ны боелыс грому. Потом віпалювалэ крэжа на стэлі, на бальцэ. Гэто тожэ, шоб грім в хату ны влэтяв.

На Ровнэцэ нап'ецца півінь водэцэ,

А на Юрія найісця він травэцэ».

З прыведзеных прыкладаў бачна, які багаты матэрыял назапашаны народна-хрысціянскай дыскурс-прозай. Практыкант павінен паспрабаваць запісаць больш-менш складныя выказванні на тэмы, пазначаныя ў апытальніку, ідэнтыфікаваць іх як тэматычны дыскурс, адрозніваючы ад наратываў. Напрыклад:

Народна-хрысціянскі дыскурс пра Госпада Бога

– Вы казалі: Ісус Хрыстос з Госпадам Богам. Бог – гэта хто?

– Самы глаўны. Ета саздаціль усяго міра. Баба казала. Саздаціль усяго міра. Ета – Гасподзь. А ета ўжо Сын Божжы. Ён ад Духа Святога радзіўсь. Ну, можа, як ціпер іскуствінна дзелаюць дзяцей, і скот асеменяюць.

Мы звяртаем увагу практыкантаў на тое, што ў народным календары ёсць дні, прысвечаныя святым прападобным. Даведка па іх падрыхтавана на падставе кнігі Алеся Лозкі «Беларускі народны каляндар» (Мінск, 2002). Напрыклад:

Дні, прысвечаныя святым, наступныя: Пракоп, Васіль, Іаан Хрысціцель, Аксіння, Таццяна, Апанас, Трыфан, Валянцін, Аўлас, Збор (Ізбор), Аўдоця Вясноўка, Аляксей Цёплы, Дар'я Вясення, Юрый (Юр'е) і г. д.

Народныя звычаі, павер'і, прыкметы, забароны, звязаныя з наступнымі хрысціянскімі святамі і пастамі: Піліпаўка, Ражаство, Вадохрышча, Стрэчанне (Грачніцы), Сорак пакутнікаў (Саракі), Дабравешчанне (Звеставанне), Вялікі Пост, Вербніца,

Вялікдзень (Паска, Пасха), Ушэсце, Тройца, Пятроўка, Казанская (градавы дзень), Спасаўка (пост) і Спасы (Макавей, Яблычны, Хлебны), Узвіжанне, Прачыстая, Пакровы (Трэцяя Прачыстая), Увядзенне і інш.

Для лепшага засваення матэрыялу прыводзім прыклады:

Народна-хрысціянскі дыскурс пра святога Міколу

Адзін прэсвяты Мікола засявае, штоб ўсё ўражайная было, ета – веснавы. А восеньскі, ета, ужо, ён уражай пасабірая і людзей усіх панаграждая, штоб у кождага на зіму есць што-нібудзь. Дак усё калісь казалі...

Народна-хрысціянскі дыскурс пра Юрыя і гром

Як гром, яна гаворы: «Юрый-Ягорый на калясніцы едзя». Не казала на калёсах – на калясніцы. «Во, на калясніцы ўжо едзя Юрый-Ягорый. Ён пешкі ні ходзя».

Сацыяльна-бытавы дыскурс існаваў здаўна. Магчыма, ён суправаджае чалавецтва яшчэ з дагістарычных часоў, а вывучацца пачаў толькі з другой паловы ХХ ст., больш актыўна – з 90-х гадоў у сувязі з агульнай дэмакратызацыяй грамадства. У рэшце рэшт сацыяльна-бытавы дыскурс быў адзначаны ў кнізе «Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии» (Мінск, 1993) праз такія тэрміны, як чуткі, пагалоска (бел.), слухи, толкі (рус.), чуткі, поголоски, гутірки (укр.) [2, с. 332]. Апошнім часам назіраецца тэндэнцыя далучаць да галіны сацыяльна-бытавой прозы плёткі.

Чуткі і плёткі мінулых часоў даносяць да нас пісьмовыя крыніцы (летапісы, мемуары, прыватныя дзённікі, лісты і інш.). З адной такой плёткай – аб нізкім паходжанні Кія, легендарнага заснавальніка Кіева, спрачаўся аўтар «Аповесці мінулых гадоў», сцвярджаючы, што насамрэч Кій быў князем. Некаторыя чуткі ахопліваюць цэлыя кантыненты, краіны, гарады. Здаецца, зусім нядаўна ўпарта цыркулявалі чуткі, што, згодна з расшыфраваным календаром індзейцаў мая, у 2012 годзе будзе канец свету.

У звычайным паўсядзённым маўленні тэксты сацыяльна-бытавой прозы ўяўляюць сабой цяжкавызначальныя адзінкі. Аднак ёсць сітуацыі, калі іх пачатак добра маркіраваны. Яго знакі – словы «я чула», «кажуць», «ёсць чутка» і пад. Напрыклад, «кажуць, што грыбы і ягады людзі вязуць з чарнобыльскай зоны і ніхто іх не спыняе», «а я чула, што БНФ трымаецца на амерыканскіх грошах», «мне казалі, што малы бізнес перамясціўся ў Расію» і г. д. Справа ў тым, што ўсе мы ў той ці іншай ступені, усведамляючы гэта або зусім неўсвядомлена, з'яўляемся носьбітамі розных чутак, нават у сітуацыі, калі падсмейваемся з іх, выкрываем іх бязглуздасць, адмаўляемся ім верыць. Зразумела, што для фалькларыстыкі катэгорыя «праўда – хлусня» ў дачыненні да чутак і плётак не мае значэння. Гэтыя выказванні прэтэндуюць на дакладнасць падобна традыцыйным жанрам фальклору, у прыватнасці легендам, бываліцам, прымхліцам і інш., а насамрэч з'яўляюцца вельмі суб'ектыўным, прычым масавым, перажываннем сучаснасці і недалёкай гісторыі.

У сацыяльна-бытавых метадыскурсах фіксуецца станоўчае, нейтральнае або негатыўнае стаўленне да інфармацыі аб падзеях, якія быццам бы ўжо адбыліся або прагназуюцца (наконт пенсій, экалагічных і антрапалагічных катастроф, палітычнага і эканамічнага становішча, навуковых сенсацый і г. д.). Зразумела, што чуткі запаўняюць недахоп інфармацыі. А вось тут назіраецца цікавая рэч: афармленне можа ісці згодна з даўно вядомымі ў фальклору клішэ, матывамі, формуламі. Задача збіральніка – паспець занаваць прыклады сацыяльна-бытавога дыскурсу. Яго тэксты бессюжэтныя і пазначаюцца паводле дамінантнай тэмы.

Падводзячы вынікі, падкрэслім наступнае. Метадыкурс мае складаную прыроду: кагнітыўную, псіхалагічную, феноменалагічную, аксіялагічную, эстэтычную. Тэма можа падавацца скарочана, прыблізна, суха або разгалінавана,

дакладна, эмацыйна. Пры гэтым паведамленне застаецца квазіідэнтэчным факту, а сам дыскусус – выключна індывідуальным выказваннем аб ім.

Мы прыйшлі да высновы, што з катэгарыяльнага пункту погляду метадыскусус – адмысловы квазіжанр, якому ўласціва розная ступень экспрэсіўнасці. Напрыклад, вядомы магічны дыскусус: «Каб карова дала многа малака, трэба яе выганяць на Юр’еву расу». Высвятляючы, што гэта за раса, можна атрымаць па-мастацку значныя юраўскія метадыскусусы:

а) На Юр’я рано, рано, до сонца выгонялы коровы на Юр’еву расу. Старалыся першым выгнаць, а гэта до чого, шоб карова многа молока дала (в. Балоты Кобрынскага р-на Брэсцкай вобл.);

б) На Юр’я, кажуць, што Бог дае расу, і пагэтаму гоняць першы раз скаціну на раніцу, каб з расою паела скаціна тае травы. Кажуць, як на Юр’я карова паесць травы з Божаю расою, то будзе многа малака, малочна будзе карова (в. Манчыцы Пружанскага р-на Брэсцкай вобл.);

в) Людзі ж хадзілі і расічку збіралі цадзілачкамі, каб кароўка малака дала многа. Назбіраюць Юр’евай расы і ў гэтай расе цадзілку мылі, што малако цэдзяць... (в. Падбарэчча Ляхавіцкага р-на Брэсцкай вобл.).

Атрыбутыўная уніфікацыя запісаў мае важнае значэнне пры фарміраванні дыгітальнага архіву. Гэта неабходная прыступка да выніковых пошукаў архіўных матэрыялаў, патрэбных даследчыку. На жаль, сістэмнае вывучэнне дыскурсіўнай прозы дагэтуль застаецца ўбаку, нягледзячы на ўсё больш зразумелую практычную значнасць дадзенай справы і запатрабаванасць яе вынікаў ў бібліяграфічнай і архіўнай працы.

Няўвага збіральнікаў да дакладнай фіксацыі запісаў, а аналітыкаў да класіфікацыі метадыскурсіўнай народнай прозы пазбаўляе фалькларыстыку перспектыву ў галіне вывучэння антрапалогіі і эстэтыкі фальклорна-этнаграфічнай культуры.

КРЫЊІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская «народная Біблія» ў сучасных запісах / уступ. артыкул, уклад. і камент. А. М. Боганевай. Мінск, 2010.
2. Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии. Минск, 1993.
3. [Дискурс и интердискурс]. Семиотика: Антология / сост. Ю. С. Степанов. Москва, 2001. С. 549-562.
4. Кавалёва Р. М., Прыемка В. В., Марозава Т. А. Фальклорная практыка: матадычныя рэкамендацыі і праграма-апытальнік. 2-е выд., дапрац. і дап. Мінск, 2009.

REFERENCES

1. *Belarusian "Folk Bible" in Modern Records*. Prefaced, compiled and commented by Aliona BOGANIEVA. Minsk, 2010 [in Belarusian].
2. KABASHNIKOV, Kanstantsin, Halyna BARTASHEVICH et al., eds. *East-Slavic Folklore: Dictionary of Scientific and Folk Terminology*. Minsk: Science and Technics, 1993, 478 pp. [in Russian].
3. [Discourse and Interdiscourse]. In: Yury STEPANOV, compiler. *Semiotics. Anthology*. Moscow, 2001, pp. 549–562 [in Russian].
4. KAVALIOVA, Rymma, Volga PRYEMKA and Tatiyana MAROZAVA. *Folklore Practice: Methodical Advices and Programme-Questionnaire* (2nd ed., revised and supplemented). Minsk, 2009 [in Belarusian].

SUMMARY

Anthropology of folklore works is one of the priority areas in modern university folklore, which is reflected in the organization of the folklore practice of students, the enrichment of its content and the educational and methodological manual *Folklore Practice: Methodical Advices and Programme-Questionnaire* (2021), prepared by a team of lecturers of the Belarusian State University. Along with the development of the con-

cepts of *genoauthor*, *folklore author*, *authoritative performer*, the concept of *bearer of folklore-ethnographic metadiscourse* is introduced. Metadiscourse refers to any prosaic statements of informants about their culture. It is noted that the folklore-ethnographic metadiscourse is actualized during the communicative act of the collector (student-trainee) → the informant who is addressed with a question → the collector, fixing the answers or messages on the audio medium.

Prose metadiscourse does not have a strict genre form. When preparing a report on folklore practice, the student is guided by the metadiscourse classification developed by us, based on the thematic principle as the most adequate in relation to the collected materials. Their content consists of informants' knowledge of local-regional culture, their beliefs, opinions about a particular phenomenon, understanding (or misunderstanding) of its essence and function. The following main types of metadiscourse are distinguished and characterized: 1) mythological; 2) magical; 3) calendar-holiday; 4) family ritual; 5) folk Christian; 6) social and domestic. It is emphasized that these are not plot narratives (narratives), but quasi-genres and infra-genres. They relate to the characters of the higher and lower mythology of the Belarusians, various mythologized objects and phenomena, household and ritual magical practices, the regulations of calendar and family holidays, folk ideas about Christianity, its characters, holidays, customs (quasi-genres); moral and ethical responses in the form of rumours, judgments, etc. to everyday events, actions, cases (infra-genres). The theoretical basis for the allocation of metadiscourses is the idea of the existence in the folklore consciousness of informants of a mental-phenomenological segment related to folk culture as a whole and its individual parts. The real application of the classification of metadiscourses is demonstrated on concrete examples. The result of the work of a student-trainee is the decoding of audio recordings and their description in the aspect of a certain type of metadiscourse and specific topics, which is significant for the scientific formation of a digital folklore archive.

Keywords: discursive folklore prose, folklore metadiscourse, quasi-genre, folklore practice, digital archive